

Світлана Архипова

**ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК
КИЇВСЬКОГО ЛІВОБЕРЕЖЖЯ
В ХХ ст.**

Переорієнтація історичної науки у напрямі поглибленого дослідження освоєння територій, проблем розселення, розміщення продуктивних сил та відповідної інфраструктури — характерна риса сучасних підходів. У цьому контексті значного переосмислення зазнає історія міст. Однак «вітчизняне місто, попри наявність величезної кількості різноманітних праць з міської історії, ще не стало повноцінним об'єктом комплексних міждисциплінарних наукових досліджень»¹. Навіть столицю в територіальному розрізі досліджено явно недостатньо. Зусилля фахівців фокусуються переважно на прискіпливому вивченні правобережної частини Києва. Що ж до Лівобережжя, то у поле зору дослідників потрапляють лише окремі фрагменти формування його територіального обличчя, виробничої і соціальної інфраструктури. Виняток становить лише фундаментальна праця М.Рибаківа, але і його увага зосереджена переважно на правобережних територіях². Його перу належать і брошури про Дарницький і Харківський райони міста.

Таку ситуацію пояснити неважко: планомірне освоєння території Лівобережжя, порівняно з Правобережжям, почалося із майже тисячолітнім запізненням, хоч перші поселення тут з'явилися ще у кам'яному віці. Лівобережна територія була незручною для освоєння внаслідок розливів Дніпра під час повеней. Та й сама топографія місцевості аж до середини ХІХ ст. значно відрізнялася від сучасної. Ні Русанівської затоки й протоки, ні острова, на якому розташований Гідропарк, у ХVІІІ ст. не існувало. Русанівська затока утворилася у першій половині ХІХ ст. внаслідок з'єднання трьох озер з Чорторієм. Повені 1877 і 1882 рр. зруйнували дамбу, греблю, дерев'яний міст, і лише тоді Лівобережжя набуло сучасного вигляду. Невеликі поселення на лівому березі — Передмостова, Микільська, Воскресенська

¹ *Верменич Я.В.* Територіальна організація в Україні як наукова проблема: регіонально-історичний та політико-адміністративний виміри. — К., 2008. — С.95.

² *Рибаків М.О.* Невідомі та маловідомі сторінки історії Києва. — К.: Київ, 1997.

слобідки, Дарницькі хутори, утворювані переважно на землях, що належали Микільському й Печерському монастирям, дістали перспективу для розвитку лише в самому кінці XIX ст. у зв'язку з появою Ланцюгового (1857) та Залізничного (1870) мостів, а також модою на дачі. Найбільше серед лівобережних поселень — Мостова (Передмостова) слобідка — мало наприкінці XIX ст. понад 2,5 тис. мешканців.

На початку XX ст. побутувала думка, що Київ — це територія виключно на правому березі Дніпра. Лівобережні території, які сьогодні є складовою Дарницького району, в кінці XIX — на початку XX ст. входили до Остерського повіту Чернігівської губернії і не були частиною міста. До 1923 р. кордон між Київською і Чернігівською губерніями проходив річкою Чорториєм та Русанівським рукавом.

Порівняно повільне освоєння лівобережних територій лежить також у стратегічній площині. Від часів Петра I Київ вважався царським урядом вразливим у воєнному відношенні, а отже, значні території резервувалися для військових об'єктів та полігонів. Величезний артилерійський полігон на Лівобережжі було споруджено за наказом Олександра II від 15 січня 1868 р. У 80–90-х рр. XIX ст. його площу було значно розширено. Тут розташовувались 22 військові батальйони з артилерійськими батареями, військові лазарети, споруди для військових навчань юнкерів-артилеристів. На полігоні, який проіснував до 1941 р., відбувалися випробування гармат та іншого військового спорядження.

Допоки міська влада мала на правому березі достатній земельний ресурс для промислового й житлового будівництва (його створювали величезні площі під садами й виноградниками, а також можливість розширення аж до зони приміських лісів), вона не поспішала з освоєнням менш зручних лівобережних територій. Але кінець XIX ст. засвідчив майже цілковиту вичерпаність цього ресурсу. Отже, завдання «виходу на лівий берег» стало невідкладним. Прискорили його негативні процеси в соціальній сфері, які загрожували звуженням міських меж. Значне подорожчання землі й квартир у межах міста спричинило своєрідний «відцентровий рух»: мешканці Солом'янки, приміром, неодноразово зверталися до Сенату з проханням вилучити її разом з Батієвою горою з міських меж і зрештою в грудні 1802 р. дістали статус самостійного поселення. Згодом вони заявили навіть про намір створити окреме від Києва місто Олександрію, і міська дума упродовж 7 років мусила оспорювати новий статус Солом'янки, аж поки з великими зусиллями відновила попередній стан. Згодом почали рішуче обстоювати селищний статус мешканці Олександрівської слободи, яку на землях с.Совки утворили робітники Південно-Західної залізниці, що не могли жити в місті внаслідок дорожнечі.

До 1923 р. до складу Києва не входили і селища-супутники Дарниця, Микільська і Передмостова слобідки; адміністративно вони належали до Броварської волості Остерського повіту Чернігівської губернії. Хоча поряд з трьома хуторами, кожен з яких називався Дарницьким, з 1896 р. існувало дачне селище Нова Дарниця, а Микільська та Передмостова слобідки були центром розваг київської знаті, питання про їх включення до складу міста не виникало. Очевидно, це відбулося тому, що селитися тут було значно дешевше, а дачні потяги створювали досить комфортне сполучення. На 1909 р. в Дарниці нараховувалось близько 13 вулиць.

Історія того, як на колишніх монастирських землях виріс величезний промисловий лівобережний район Дарниця, заслуговує на спеціальне дослідження. В статті окреслено лише деякі віхи початкової історії Дарниці, в якій вигадка і легенди виразно прикрашають реальну картину.

Щодо походження назви існує кілька версій. Більшість дослідників пов'язує її зі словом «дарувати» («дар», «дарнь»). Слово багатозначне, звідси і багато версій. За однією з них, княгиня Ольга подарувала своєму сину Святославу озеро, яке від слова «дарувати» було назване Дарницьким і дало назву навколишній місцевості. Інші вважали, що за часів Київської Русі гості, які приїздили до княжого двору і зупинялися на лівому березі, привозили з собою дарунки, дари. Звідси і складне слово, утворене із «дар» і «ниць», тобто приносячи дари, гості падали на коліна. Треті впевнені, що все було простіше — ця земля була «дармова», бо її отримували безкоштовно. Енциклопедичний довідник «Київ» (1985 р.)³, Короткий топонімічний довідник «Київ»⁴, «Довідка про Дарницький район»⁵, путівник «Київ. Що? Де? Як?»⁶ подають аналогічні відомості. Однак жодна з цих версій не підтверджена документально. Є ще одна теорія походження назви, згідно з якою «дарниця» — це «сховище скарбів» — давань і благодіянь Божих. Мовляв, у цій місцевості за язичницьких часів богам приносили «дари». Місцина була містична, тут на Лисій горі відбувались унікальні явища — «відьмацькі шабаші».

Через відкритість рельєфу місцевість поволі заселялась. Тут починають виникати слобідки («свободи»), населення яких протягом кількох років повністю або частково звільнялось від податків

³ Киев. Энциклопедический справочник. — К.: Гол. ред. УРЕ, 1985. — С. 165, 166.

⁴ Пономаренко Л., Різник О. Київ. Короткий топонімічний довідник. — К.: Павлім, 2003. — С. 32.

⁵ Дарницький район м.Києва (довідка для пропагандистів та агітаторів). — К., 1958. — С. 3–4.

⁶ Київ. Що? Де? Як? Фотопутівник. — К., 1980. — С. 123.

і несення повинностей. В основному слобідки належали монастирям, яким було вигідно, щоб на їх територіях селились люди. А оскільки на Лівобережжі знаходились володіння Микільського, Печерського, Видубицького, Братського та Михайлівського Золотоверхого монастирів, і конкуренція серед них була велика, то кожен з них намагався дати поселенцям якомога більше привілеїв. Звідси й відчуття, що земля діставалась чи не задарма, «дарницею». Передмостова слобідка була однією з перших на лівому березі, у якій почали селитися кияни і з якої почалось засвоєння ними «дармової землі».

Зростання ролі Києва у внутрішній та зовнішній торгівлі викликало необхідність надійних зв'язків Правобережжя з Лівобережжям та розвиток залізничного і водного транспорту. З початком будівництва мостів через Дніпро почалось масове заселення Лівобережжя. Перший міст, який згодом було названо Дарницьким, побудовано у 1870 р. У 1915 р. спорудили пішохідний міст, який з'єднував центральний парк з Трухановим островом. Однак під час Великої Вітчизняної війни всі дніпровські мости було зруйновано.

Інтенсивне освоєння Дарниці як житлового і промислового району відбулося з початком будівництва залізниці Київ-Курськ у другій половині XIX ст. У ті часи в містобудівній практиці існувала традиція запровадження промислово-селищних угруповань, початком яких було створення так званих «залізничних колоній» — спеціальних селищ для залізничників. До них, зокрема, належить селище Дарницького вагоноремонтного заводу, яке з'явилося у зв'язку з будівництвом залізниці у 1860-ті рр. і було назване Старою Дарницею. По інший бік залізниці в 1896 р. виникло дачне селище київської аристократії. Його, на відміну від Старої Дарниці, назвали Новою Дарницею. На листівках XX ст. писали «Дарниця. Близь Києва дачи».

У дореволюційні часи Дарниця була дачним селищем з населенням не більше 6 тисяч чоловік і нараховувала 1370 дворів. Київська буржуазія жила в розкішних умовах, а прості жителі — робітники і дрібні службовці — в бідності. Культурно-освітніх та лікувально-профілактичних закладів не було зовсім. Про благоустрій вулиць ніхто не турбувався. На території Дарниці розміщувався фанерний завод, яким володів капіталіст Гебель, два лісорозпиловальних заводи, що належали промисловцям Поліщуку і Яковенку⁷, декілька сотень дачних будинків. Частина Дарниці також належала купцям Гуревичу і Енштейну, полковникам Прохоровичу і Костенку⁸.

⁷ Лободін П. Сорок великих літ. // Вечірній Київ. — 1957. — 8 жовтня.

⁸ Дубінський М. Індустріальна Дарниця. // Більшовик. — 1938. — 7 листопада.

У 1920 р. польськими військами заводи були зруйновані. Відбудова промисловості почалася після закінчення громадянської війни.

Станом на 1912 рік у Києві функціонувало 12 міських ліній трамваю, що сполучали центр міста з околицями. Одна з трамвайних ліній сягала Дарниці (з Набережного шосе по Центральному мосту в Слобідку і через Русанівський міст у Дарницю). Вона обслуговувалася не електричними, а бензиномоторними вагонами. А в 1924–25 рр. Дарницю було з'єднано трамвайним сполученням з центром міста.

На планах і схемах міста, складених до початку Першої світової війни, Дарницю навіть не позначали. Говорити про неї почали у воєнні часи, оскільки на її території в роки війни існував найбільший в європейській частині Росії табір військовополонених з Австро-Угорщини, створений у 1915 р. А з лютого 1918 р. Дарниця стає пересильним табором для повернення німецьких полонених на батьківщину⁹. У червні 1916 р. тут перебувало понад 25 тис. бранців, з яких 1170 використовувалися на вуличних роботах. Смертність у таборі була величезною — за залізницею довелося відкрити нове кладовище, на якому упродовж двох років поховали близько 2 тис. військовополонених.

У 1917 р. Київ було поділено на 6 міліцейських районів. Під час переписів 1919, 1920 і 1923 рр. створено 23 переписові райони. Частина лівобережних територій увійшла до Гостинодворського району, що відносився до Подільської частини міста, в окремий район було виділено Труханів острів¹⁰.

В серпні 1918 р. секретаріат Київської міської управи видав документ про поділ міста на 17 районів. До **Слобідського** були віднесені ті, що раніше входили до Остерського повіту Чернігівської губернії — острів Долобецький, Передмостова і Микільська слобідки по північній межі і далі по шосе на Дарницю, включаючи станцію Дарниця й Інтендантське містечко; Кухмістерська слобідка по південній її окраїні до залізничного мосту, включаючи його і Печерську слобідку¹¹.

У березні 1919 року статистично-організаційним відділом при Виконкомі був розроблений план розбивки Києва на ряд самостійних комун із власними адміністративними і продовольчими органами, школами і т.д. За цим планом місто поділялось на 25 комун, які мали

⁹ *Нахтігаль Р.* Дарницький табір військовополонених під час Першої світової війни // Український історичний журнал. — № 2. — К., 2010. — С.113.

¹⁰ *Боровський М.* Національно-соціальні перегрупування людності міста Києва в пореволюційних часах (1917-1923) // Київ та його околиця в історії і пам'ятках. — К., 1926. — С. 471.

¹¹ Державний архів м. Києва (далі — ДАК). — Ф.163, оп.8, спр.86, арк.68–71.

цифрову нумерацію, Лівобережжя відносилось до Гостиннодворської і Труханоострівської комун¹².

У 1921 р. лівобережна частина Києва називалась Слобідським районом, згодом вона стала частиною Печерського і Подільського районів.

Поступово територія міста збільшувалась. Ще в 1922 р. губернська комісія по встановленню міської межі представила розроблений проект розширення смуги м. Києва на затвердження Наркомзему і НКВС, які з ним погодились. Але новим земельним кодексом, затвердженим ВУЦВК у листопаді 1922 р., були анульовані існуючі тоді положення про розширення міст. В 1923 р. проведено адміністративно-територіальну реформу, за якою волості і повіти замінялись на більш укрупнені одиниці — райони і округи. До Київської округи входили Микільське лісництво, Передмостова слобідка та ін. Згідно положенням Раднаркому Нова і Стара Дарниця, Воскресенська, Микільська, Кухмістерська слобідки та інші місцевості були включені до міської смуги¹³. Однак це була лише формальність, процес «включення» розтягнувся на роки.

В жовтні 1923 р. було складено опис земель, що входять до міської смуги згідно плану, складеному Комісією Правбюро ВУЦК з націоналізації земель і зміненому постановою Колегії Наркомзему від 8 жовтня 1923 р. За цим планом до міської смуги були зараховані Микільський хутір, Воскресенська, Микільська, Кухмістерська слобідки, Нова та Стара Дарниця та інші місцевості¹⁴.

У грудні 1925 р. на засіданні президії Київського Окрвиконкому (далі — ОВК) було прийняте рішення віднести до поселень міського типу Микільську, Кухмістерську слобідки, Стару й Нову Дарницю та ін. Передмостову слобідку було ухвалено остаточно приєднати до Києва¹⁵.

Всі міські поселення у 1926 р. Київським ОВК рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів були поділені на 3 групи: 1) *селища сільського напрямку* — з повною або переважною більшістю сільськогосподарських занять населення. Такий статус, зокрема, мала Воскресенська слобідка (1057 чол.); 2) *селища та місцевості, які мають міський напрямок* і міцно зв'язані з Києвом. До них належала Передмостова слобідка, заселена переважно київськими робітниками, службовцями, крамарями і т.д. (4882 чол.); 3) *приміські*

¹² «Коммунар». — 1919, 27 марта, № 26.

¹³ Список поселень Київської округи. — К., 1926. — С.1.; «Пролетарская правда». — 1923 — 28 октября, № 247 (662).

¹⁴ Центральний державний архів вищих органів влади та управління. — Ф. 2, оп. 2, спр.608, арк. 237.

¹⁵ Там само. — Ф.1, оп.3, спр.618, арк. 27.

поселення з міським напрямом. Такими є Стара та Нова Дарниця (2768 чол.), Микільська слобідка (4608 чол.), Кухмістерська слобідка (977 чол.) та ін.¹⁶

Характерним для зазначених поселень був тісний зв'язок з Києвом відносно занять населення. Коли виключити з них Дарницю, яка була старим дачним поселенням, заселеним переважно робітниками і службовцями, то решта поселень зберегли деякий зв'язок з сільським господарством, але лише у вигляді підсобного заняття внаслідок нестачі земельних ділянок.

Тому київський ОВК подав клопотання до ВУЦВК про затвердження наступного рішення: Передмостову слобідку включити до складу м. Києва; Микільську, Кухмістерську слобідки, Стару, Нову Дарницю та ін. зарахувати до розряду поселень міського типу, підпорядкувавши їх безпосередньому керуванню ОВК. Решту поселень, що входили до міської смуги, було вирішено залишити в розряді поселень сільського типу¹⁷. Станом на 1926 р. Микільська, Кухмістерська слобідки, Стара Дарниця, Дарницьке лісництво та ін. були включені до селітебно-будівельної смуги Києва¹⁸.

Аз 1 лютого 1927 р., згідно постанови Президії ВУЦВК, відбулося **остаточне** приєднання до м. Києва Старої та Нової Дарниці, Микільської, Кухмістерської слобідок та інших місцевостей. 8 березня 1927 р. Постановою Президії Київського ОВК вони були підпорядковані Київській міськраді¹⁹. Міська територія поступово розширювалась. Після приєднання поселень вона збільшилась до 39,9 тис. га²⁰.

11 березня 1934 р. за ухвалою Київської міської ради у місті було утворено 4 районні ради. Але цей поділ виявився невдалим. Окрайні території міста були розподілені нерівномірно між усіма районами. Зокрема, Дарниця, Пуца, Куренівка і Слобідка увійшли до Петрівського району²¹.

Робота у напрямі нового перегляду меж районів і ліквідації існуючих розбіжностей почалася у тому ж 1934 р. Мотивувалася вона потребами забезпечення належного обслуговування околиць, зокрема Слобідки і Дарниці. З Слобідок і Дарниці разом з мостом ім. Є.Бош створили **Лівобережний район**, якому був забезпечений

¹⁶ Там само. — арк. 20 зв. — 21.

¹⁷ Там само. — арк. 21 зв. — 22.

¹⁸ ДАК. — Ф.Р-1, оп.1, спр.323, арк. 1.

¹⁹ Вісник обов'язкових постанов Київського окрвиконкому. — № 3(24). — С. 11.

²⁰ Шулькевич М.М., Дмитренко Т.Д. Киев. Архитектурно-исторический очерк. — 6-е изд., перераб. и доп. — К.: «Будівельник», 1982. — С.127.

²¹ ДАК. — Ф.Р-1, оп.1., спр. 6455, арк. 2.

промисловий розвиток за рахунок ряду підприємств, в тому числі вагоноремонтного заводу. Особливий наголос робився на розмежуванні із залізницею і таборами. Труханів острів залишався за Петрівкою²². Постановою Президії міськради було ухвалено здійснити перехід на нове районування з 1 січня 1935 р.²³

3 квітня 1935 р. згідно постанови Київського облвиконкому Президією ЦВК УСРР було утворено **Дарницький район**, площею 8000 га²⁴, до складу якого увійшли 18 населених пунктів Київського лівобережжя з населенням 54 тис. жителів²⁵. На той час це був єдиний київський лівобережний район, до складу якого увійшли слобідки Микільська, Кухмістерська, Воскресенська, Передмостова; селища Осокорки, Позняки, Биківня, Дарницького вагоноремонтного заводу та ін.

29 березня 1936 р. Київська міська рада затвердила проект нового адміністративного районування, який передбачав замість існуючих 5-ти районів утворити 8, у тому числі Дарницький. Проект вступив у дію з початку 1937 р.²⁶ В 1941 р. територія міста досягла 68 тис. га²⁷. На лівому березі Дніпра в Дарницькому районі був передбачений новий промисловий район. З 1935 до 1941 рр. на забудову Лівобережжя Києва уряд виділив понад 300 млн. карбованців.

У передвоєнні роки, на випадок знищення існуючих на той час залізничних мостів, у районі Києва-Дарницького та Північного передбачалося прокладання двох тунельних переходів: Північного (Оболонь — Вигурівщина) та Південного (Жуків острів — острів Водників — Осокорки). Роботи розпочались з 1936 р., але у липні 1941 р. були припинені.

Селище Стара Дарниця 1940 року набуло виразного промислового забарвлення: тоді ж став до ладу завод регенерації гуми — поблизу реконструйованого фанерного заводу. У 1940 р. в Києві налічувалось близько 1200 підприємств — майже в 7 разів більше, ніж у 1913 р. Дарницький район перетворився на найбільший індустріальний район міста. Тут були побудовані вагоноремонтний

²² Там само. — арк. 2 зв.

²³ Там само. — арк. 3 зв.— 4.

²⁴ Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. — 1935. — № 11–12. — П. 54. — С. 7.

²⁵ Рибаків М. О. Адміністративно-територіальний поділ м. Києва: із давнини до сьогодення // Науковий вісник Української академії внутрішніх справ. Науково-теоретичний журнал. 1998. — № 1. — С. 24.

²⁶ ДАК. — Ф.Р-1, оп.1, спр.9318, арк.1—1 зв.

²⁷ Шулькевич М. М., Дмитренко Т. Д. Киев. Архитектурно-исторический очерк. — 6-е изд., перераб. и доп. — К.: «Будівельник», 1982. — С. 128.

і хіміко-фармацевтичний заводи, м'ясокомбінат, фабрика штучного шовку й ендокринних препаратів, хлібозавод і ряд інших підприємств.

Але напад німецько-фашистських військ перетворив київську околицю в мертву зону — були спалені всі будівлі Старої і Нової Дарниці, Соцмістечка, Труханового острова, Передмостової і Микільської слобідок; залізничний вузол Київ-Дарниця отримав великі пошкодження. З квітня 1941 р. у Дарниці знов почав функціонувати табір для військовополонених, тепер уже радянських. З 1944 р. у ньому утримувалися солдати вермахту.

З 1949–50 років почався інтенсивний розвиток Дарниці, який значно випереджав довоєнний рівень. Відбудова міста після Великої Вітчизняної війни здійснювалась за генеральним планом, затвердженим Радою Міністрів УРСР в 1949 р. терміном на 20 років. Зокрема, вже в 1947 р. розпочалось будівництво поселень для робітників лісохімзаводів. У 1965 р. введено в експлуатацію наземну лінію метрополітену з трьома станціями — «Гідропарк», «Лівобережна» і «Дарниця». В 1965 р. до складу Дарницького району було включено Микільський лісовий масив (між вулицями Тростянецькою і Славгородською).

23 травня 1969 р. згідно з Указами Президії Верховної Ради УРСР було створено Дніпровський район²⁸ за рахунок частини Дарницького району і міських передмість.

30 грудня 1987 р. Указом Президії Верховної Ради УРСР було створено Ватутінський район — за рахунок розукрупнення Дніпровського району, а також Харківський — за рахунок територій Дарницького, Московського і Печерського районів²⁹. До складу Харківського району ввійшли Березняки, Осокорки, Позняки і частина хутора Шевченка.

Ще в липні 1986 р. Генеральним планом було затверджено розширення меж міста. Тогочасний адміністративно-територіальний устрій столиці здійснювався за партійним принципом. Бралися за основу не кількість мешканців, не містобудівні норми, не оптимальність організації комунального чи транспортного обслуговування, а кількість партійних організацій. Відповідно до радянської символіки, часто всупереч історичним традиціям, обиралися й назви районів. 28 грудня 2000 р. проблему районування обговорювали на засіданні Колегії столичної держадміністрації³⁰. Рішенням Київської міської ради № 162/1139 від 30 січня 2001 р. «Про адміністративно-

²⁸ Відомості Верховної Ради УРСР. - № 24. — К., 1969. — С.203.

²⁹ Там само. — № 2. — К., 1988. — С.46.

³⁰ Скільки районів має бути на адміністративній карті Києва? //«Хрещатик». — 2001. — 11 січня — № 1.

територіальний устрій м. Києва» в місті було утворено 10 районів. У Дарницькому станом на 1 січня 1999 р. чисельність населення становила 250 тис. чол.³¹.

Зараз лівобережна частина міста — одна з найбільших промислових зон столиці, центр великих промислових підприємств. Тут збудована єдина механізована гірка на всій Південно-Західній залізниці. Діють виробниче хіміко-фармацевтичне об'єднання «Дарниця», філія Українського центрального інституту ендокринології й органотерапії, студія «Укртелефільм», шовковий комбінат, м'ясокомбінат, комбінат штучного волокна, найпотужніша в Києві ТЕЦ, регенератно-гумовий, танкоремонтний, вагоноремонтний, сміттєспалювальний заводи, Бортницька станція аерації тощо.

³¹ «Хрещатик». — 2001. 27 лютого — № 21.